

Erken Cumhuriyet Döneminde Uluslaştırma Uygulamaları: Tarih, Hafıza, Dil, Adlandırma, Kültür ve Mimari¹

Yusuf Uygur, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Ana Bilim Dalı

ORCID: 0009-0002-9012-8229

E-Posta: uygaryusuf@gmail.com

Öz

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ulus devlet olarak kuruluşundan itibaren devletin kurucu-yönetici elitlerinin ulusal sınırlar içerisindeki coğrafya ve topoğrafyaya yönelttiği müdahaleleri, ulus inşa sürecinin bütüncül bir bileşeni olarak haritalandırmayı amaçlamaktadır. İmparatorluktan ulus devlete geçiş, ulus devletin inşa edildiği coğrafyayı saran çeşitliliğin bir anlamda yeni mefkureye göre monolitik yeniden dizaynını gerekli kılıyordu. Bu bağlamda Cumhuriyetin ilanıyla birlikte eğitim politikalarından dil ve kültür mühendisliğine, kolektif hafızanın yeniden kurgulanmasından yer adlarının değiştirilmesine, mimari müdahalelerden resmî tarih yazımına kadar geniş bir yelpazede modern ulus fikrinin yerleştirilmesi amacıyla yoğun bir faaliyet yürütülmüştür. Coğrafya, adeta boş bir tuval gibi yeni ulus fikrinin sembolleri, kurumları, işaretleri, temsilleri ve estetik kodlarıyla donatılarak uluslaştırılmış; Türk ulus kimliğiyle uyumsuz olduğu düşünülen unsurlar ya tasfiye edilmiş ya da yeni ulus anlatısına uyarlanacak şekilde dönüştürülmüştür.

Erken Cumhuriyet dönemine odaklanan bu makale, döneme ait yazılı ve görsel kaynaklar, arşiv belgeleri, faaliyet raporları ve literatür incelemesi üzerinden ulus inşası çerçevesinde gerçekleştirilen müdahaleleri, izlenen politikaları ve bunların ideolojik yönelimlerini analiz etmektedir. Bulgular, erken Cumhuriyet iktidarının çok boyutlu ve eş zamanlı işleyen merkezi, planlı ve kurumsal düzeyde örgütlenmiş bir Türklük inşa sürecini hayata geçirdiğini göstermektedir. Bu inşa süreci, yalnızca siyasal alanla sınırlı kalmamış; mekânsal düzenlemeler, kültürel kodlamalar, eğitim müfredatı, ritüeller, anıtların pratikleri ve toplumsal hafızanın yeniden kurgulanması gibi çok çeşitli alanlarda kendini göstermiştir.

Bu çalışma ayrıca, ulus-devlet inşasının mekânsal, sembolik, kültürel ve epistemolojik düzeylerde birbirini tamamlayan müdahaleler üzerinden yürütüldüğünü; devletin farklı kurum ve aktörleri arasında yüksek bir eşgüdüm gerektiren kapsamlı bir toplumsal mühendislik programı niteliği taşıdığını ortaya koymaktadır. Yeni ulus fikrinin yerleştirilmesi sürecinde kimlik, hafıza ve mekân arasındaki ilişkiler yeniden tanımlanmış; kolektif belleğin hangi unsurları taşıyacağı, hangilerini dışarıda bırakacağı devletin yeni ideolojisinin yönlendirdiği bir politik tercih haline gelmiştir.

Bu yönüyle çalışma, erken Cumhuriyet döneminde ulus inşa faaliyetlerinin yalnızca tarihsel bir dönüşüm değil, aynı zamanda mekânı, hafızayı, kültürel ve toplumsal kimlikleri yeniden biçimlendiren derinlikli bir ideolojik süreç olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Erken Cumhuriyet, Ulus İnşası, Tarih Yazımı, Yer Adları, Ulusal Mimari.

Nationalization Practices In The Early Republican Period: History, Memory, Language, Naming, Culture and Architecture

Abstract

This study aims to map the interventions directed by the founding and governing elites of the Republic of Turkey toward the geography and topography within the national borders from the establishment of the nation-state onward, treating these interventions as integral components of the nation-building process. The transition from empire to nation-state required, in a sense, the monolithic redesign of the geography surrounding the newly formed nation-state in accordance with the idea of the new nation. In this context, with the proclamation of the Republic, intensive efforts were undertaken across a wide range of domains—from education policies to language and cultural engineering, from the reconstruction of collective memory to the renaming of places, and from architectural interventions to the writing of official history—to embed the modern idea of the nation. Geography was nationalized by being furnished, almost like a blank canvas, with the symbols, institutions, signs, representations, and aesthetic codes of the modern national project; elements considered incompatible with Turkish national identity were either removed or transformed to fit the new national narrative.

Focusing on the early Republican period, this article analyzes the interventions carried out within the framework of nation-building, the policies pursued, and their ideological orientations, drawing on written and visual sources, archival documents, activity reports, and relevant literature. The findings show that the early Republican government implemented a multi-dimensional and simultaneously functioning process of constructing “Turkishness,” organized at a centralized, planned, and institutional level. This construction process was not confined to the political sphere; it manifested itself in various areas, including spatial arrangements, cultural codifications, educational curricula, rituals, practices of monumentalization, and the reconfiguration of social memory.

The study also reveals that nation-state building unfolded through complementary interventions at spatial, symbolic, cultural, and epistemological levels; it constituted

a comprehensive social engineering program requiring a high level of coordination among different state institutions and actors. During the establishment of the new national idea, the relationships between identity, memory, and space were redefined; decisions about which elements of collective memory would be preserved and which would be excluded became political choices shaped by the state's new ideology. In this respect, the study demonstrates that nation-building activities in the early Republican period were not merely a historical transformation but also a profound ideological process that reshaped space, memory, and cultural and social identities.

Keywords: Early Republican Period in Turkey, Nation Building, Historiography, Place Names, National Architecture.

Giriş

Ulus devlet aygıtının çalışma prensiplerini oluşturan milliyetçi fikirler ne kadar esnerse esnesin hâkim ulusun egemenliğine ve bu egemenliği tehlikeye atabilecek aykırı, bozguna figürlerin zayıflatılmasına, bastırılmasına ya da tümüyle yok edilmesine dayanır. Modern devlet analizlerinin hepsinde sürekli olarak devletlerin “milli” birliğin önünde duran ulusal kimliğin dışındaki bağlılık ve bölünmeleri azaltmaya ya da yok etmeye çalıştığı söylenir. Modern ulus devletler “etnik, dinsel, dilsel ve kültürel homojenliği över ve dayatırlar. Bunlar, hiç bitmeyen bir ortak tutumlar propagandası yürütürler.” (Bauman, 2003: 88-89). Modern ulus devletin inşası süreci sadece bazı geçmiş figürlerin ya da tarihsel anlatıların yeniden yorumlanması ve hakikat gibi sunulması değil ama aynı zamanda belirli bazı geçmiş olayların unutulması çabasına da dayanır. Oysaki “ulusun özü tüm bireylerin ortak pek çok şeye sahip olması ve aynı zamanda hepsinin pek çok şeyi unutmüş olmasıdır” (Renan, 2016: 37-38). Hâkim sınıfların hafıza politikasına uygun, elverişli figürler geçmişten ödünç alınarak hegemonik bir anlatının malzemesini oluştururken, içinde potansiyel olarak farklılaşma ve özgürleşme iddiaları barındıran öteki hafıza figürlerine çıkan yollar tıkanır, hatırlanamaz ve düşünülemez kılırlar. “Muvaffak olmuş bir kurumun tarihinin, kurumun oluşumuna dair hafıza kaybını da zımnen içerdığını, tarihin mümkünlerini eleyip bir zamanlar mümkün olmuş olduklarını unuttuğunu, hatta mümkünleri düşünülmez kıldığını görürsünüz” (Bourdieu, 2015: 146).

Modern ulus devletin ana uğraşlarından olan ulus kimliğinin öngörülen, kurgulanan şekilde inşası bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de Cumhuriyetin kuruluşunun ilk evrelerinde belirgin hale geldi. Kuruluş yıllarından sonra Türkiye’de uzun süre coğrafya, topografya önce boş bir tuval

misali geçmiş, “öteki hafıza” ve bu hafızayı içeren işaretlerden arındırılmak istenmiş, bir tür “tabula rasa”mış gibi hareket edilmiş ve sonrasında da bu “silinmiş”, temizlenmiş, boşaltılmış tōpos yeni ulus devletin siyasal yapısına uygun biçimde yeniden işaretlenmiştir. Erken Cumhuriyet döneminden itibaren tarih yazımından, nüfus ve dil politikalarına kadar geniş bir yelpazede ulus inşa teknikleri, dispozitifleri² devreye sokuldu. Uzun yıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyet alanında yaşamış birçok halk, inanç ve kültür yeni kurulan ulus devletin kuruluş fikirleri doğrultusunda milliyetçi yönelimlerine uygun merkezi müdahalelerine maruz kalmıştır. Bu süreçte, ilk olarak resmî tarih yazımı bağlamında kongreler toplanarak yeni mefkureye uygun, imparatorluktan kalma öteki hafızaları içermeyen bir geçmiş anlatısı oluşturuldu. Akabinde dil ve kültür politikaları gibi alanlarda da tek ulus kurgusunu esas alan pratik ve teorik çalışmalar başlamış ve bu çalışmaları yürütecek kurum ve kuruluşlar dizayn edildi. Yeni ulus fikrinin kent mekânında mimari yapılarla temsili Ankara'dan başlayarak bütün ülkeye yayıldı. Birçok sahada birbiriyle eşgüdümlü şekilde yürütülen söz konusu bu politikalar günümüze kadar uzanan birçok tartışmanın da temellerini oluşturan resmî “Türklük” fikrini ortaya çıkardı. Bu çalışmanın da konusu olan Erken Cumhuriyet Döneminin ve dolayısıyla ulus devletin kuruluş sürecinin ayrıntılı bir şekilde ele alınması, günümüzde halihazırda yakıcı bir şekilde devam eden sorunların kaynağının anlaşılması ve bu sorunlara çözüm bulunması açısından büyük önem arz etmektedir.

Yeni Ulusun “Nurlu Güneşi” Olarak Tarih

Yeni kurulan Cumhuriyet için en önemli uğraşların başında Osmanlı'dan devralınan bütün bakiyenin Türk ulus devlet yapılanmasına uygun olarak yeniden dizayn edilmesi gelir. Bu çerçevede, yeni bir tarih, dil ve medeniyet anlayışının ortaya çıkarılması ve buna uygun iktidar biçimlerinin, kurumların, eğitim müfredatının, mimarinin, iktisadın oluşturulması gerekmektedir. Her şeyden önce erken Cumhuriyetin bu manada ilk ve güçlü bir biçimde yöneldiği alan resmî tarih yazımı oldu. Ulus devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte zorunlu bir süreç olarak ulusun moral kaynaklarının da şekillendirilmesi gereği hissedilmeye başlandı. Bu moral kaynakların içerisinde özel bir öneme sahip olan ulusal duyarlılıkların tesisinde ortak bir geçmişe yapılan göndermelere ve bu amaç doğrultusunda bunlara bitişik bir tarih anlayışının varlığına gerek duyuldu. “Böylece daha çok siyasal – bürokratik müdahalelerin ürünü olan ulus devletler, kurumsallaşmalarının bir sonucu olarak kendi ulusal tarihlerini yaratmaya yönelmişlerdir” (Akman, 2011: 82). Smith'in deyişiyle, “Dünyadaki bütün ülkeler kendi milli şartlarına ve kendilerini direk etkileyen siyasi güçlere göre kendilerine yapay bir geçmiş yarattı” (Smith, 1991: 66).

Türkiye’de de bu kapsamda modern ulus devlet inşa edilirken ulus inşasına uygun egemen bir tarih ve hafıza düzeninin hegemonik kılınma politikası uzun yıllar boyunca sürdürüldü. Bu amaçla birçok kurum, dernek, ocak kurulmuş; bunlar kamu hazinesiyle desteklenmiş ve sayısız sempozyum, toplantı, seminer tertiplenmiştir. Türkiye’deki ulus inşa sürecinin tarihsel anlatısını kurma görevinin verildiği başat kurum bugün adı Türk Tarih Kurumu olan, 1931 yılında kurulan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti’dir. 1930 yılındaki Altıncı Türk Ocakları Kurultayı’nda Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti’nin temelini oluşturan, sonrasında kurulmasını sağlayan ve yeni ulus devlet kurgusunun tarih ve hafıza politikalarının oluşturulması sürecinin temel şahsiyetlerinden olan Afet İnan yeni mefkûreyi şu şekilde açıklamaktadır:

Milli şuurun kuvvetlenmesi... Türk’ün, Türklüğün ne olduğunu anlamak ve bu anlayışı kuvvetlendirmeye çalışmaktır. Bence bu gayenin aydınlatılması için en nurlu güneş Türk’ün menşeiini, medeniyetini, azametini tanıtan tarihtir. Türk milletini, Türk çocuklarını, yeni bir nurlu tarih yolundan yürüterek, atının parlak ufuklarına erdirmek mühimdir. (İnan, 1930 aktaran Beşikçi, 1986: 10-11)

Bütünsel ve eşgüdümlü olarak sürdürülen Türkleştirme politikalarının bir diğer kurumu ise Türk Ocaklarıdır. Kurucularından M. Emin Yurdakul söz konusu ocağın amacını şu şekilde tarif edecektir: “Doğu illerinde milli birliğin güçlendirilmesi, Türk kültürünün yayılması, gerçek ve arı Türkçenin kullanılmasının sağlanması Türk Ocakları’nın faaliyetlerinin en önemli bölümü olmalıdır” (Yurdakul, 1927: 381).

Yeni devletin ulusu oluşturmak için önem verdiği çalışmaların başında geçmişin, hafızanın, tarihin yeniden kurgulanması ve ulus inşasında işe koşulması gelir. Bu amaçla Türk Tarih Tezi adında bir tarihsel anlatı kuruldu. Ankara Halkevi’nde Temmuz 1932’de toplanan Birinci Türk Tarih Kongresinin “birincil hedefi Türklerin çok kadim bir millet olduğunu ve en eski çağlardan beri bu topraklar üzerine yerleşmiş olduklarını savunan Türk Tarih Tezini” kamuoyuna duyurmaktır (Maksudyan, 2005: 59). “Kongrenin açılış konuşmasını yapan Maarif Vekili Esad Bey, Türk tarihi hakkında Cumhuriyete kadar süregelen tarih anlatımlarını eleştirmekte, Türk ırkına ve tarihine isnat edilen yakıştırmaları reddetmekte ve Türklerin medeniyet oluşturan üstün bir ırk olduğunu önemle vurgulamaktaydı” (Kaya, 2015: 37). Birinci kongrede temeli atılan tarih tezi, ikinci kongre aracılığıyla dünyaya duyurulmaya çalışıldı. İkinci Türk Tarihi Kongresi, 20-25 Eylül 1937 tarihinde İstanbul’da düzenlendi. “Önceki konferansların tersine bu kongreye geniş bir uluslararası katılım vardı. Birinci Türk Tarih Kongresi hitap ettiği çevre

düşünüldüğünde ulusalken, ikinci Türk Tarih Kongresi katılımcılarında etkisiyle uluslararası bir nitelik taşımaktaydı” (Kaya, 2015: 41). İkinci kongreyle birlikte hem Anadolu’nun hem de o dönem bilinen dünyadaki çoğu kültür ve dil yapısının Türk kökenli olduğu tezleri resmî kabul görmüş ve okullarda okutulmaya başlanmıştır. Söz konusu tezler o kadar aşırı bir hal almıştır ki Hitit, Sümer, Grek ve birçok eski uygarlığın Türk kökenli olduğunu resmî kayıtlara işleyen, dönemin önemli bürokrat ve milletvekillerinden ve aynı zamanda Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurucu üyesi Yusuf Ziya Beyin Darülfünun’da bu iddiaları sunmak istemesine kendisi de milliyetçi fikirlere sahip olmasına karşın Fuad Köprülü³ kendisine şu şekilde cevap vermiştir:

Yusuf Ziya Bey Darülfünun haricinde, istediği dilediği nazariyeyi ortaya atabilir, Âdem babamızın Türk olduğunu, Mısır Firavunlarının kanında Türk küreyveleri bulunduğunu, Sfenksin bir Türk mimarı tarafından imal edildiğini söyleyebilir; fakat Darülfünun ilmi şahsiyetini temsil edemez. (Tunçay, 1999: 311)

Türkleştirme hamlesinin en önemli tatbiki eğitim alanında gerçekleşecektir. Dönemin iktidar aygıtlarının kararıyla Türk Tarih Kurumu, özellikle eğitimde kullanılacak resmî anlatının ve diğer tarihsel argümanların bütünlüklü bir düşünce haline kavuşması için tarih kongreleri düzenler. Zafer Toprak’a göre Birinci Türk Tarih Kongre’sinin büyük orandaki katılımcıları okullardaki tarih öğretmenleridir (Toprak, 2012: 194). Bu kongrelerde yeni tarih tezini öğrenen öğretmenler, okullar aracılığıyla bu bilgileri ülkenin geneline yayacaklardı. “Zaten, tüm ulus-devletlerde zorunlu eğitim, en önemli ve etkili uluslaştırma araçlarından biri olarak işlev görüyordu. Bilhassa standart ulusal dil ile ortak bir kültürün temel unsurları zorunlu eğitimle benimsetiliyordu” (Çağlayan, 2014: 176). Bütün bir eğitim çalışması ideolojik bir kaygıyla yurttaşların dönüşümünü her şeyin önüne koyuyordu. Dönemin devlet zihniyeti açısından önemli olan nokta ise, resmî tarihin “doğrular”ının bilimsel bir gerçekliğinin bulunmasından ziyade hedef kitle üzerinde istenen etkiyi gösterebilmesiydi (Akman, 2011: 81).

Erken Cumhuriyet Döneminin Mottosu; “Müşterek Mazi, Müşterek Dil”

Cumhuriyetin yönetici elitleri dünyadaki diğer örnekler gibi ulusun oluşturulma sürecindeki önemine binaen tarih ve geçmiş anlatısının yanında bir de dil meselesine yönelmişlerdir. Anderson’a göre dil, milliyetçiliğin ortaya çıktığı zamanlardan beri ulusun oluşturulmasının temel unsurlarından oldu. Avrupa’da matbaa ile beraber kapitalist yayıncılığın Latince, Arapça gibi “kutsal dillerin altını oyması”, “yayın dilleri” yaratması ulusal bilincin

temelini attı. Ulusal dillerde yaygınlaşan yayınlar birleşik bir iletişim dili ortaya çıkardı.

Konuşurken birbirlerini anlamakta güçlük çeken ve hatta kimi zaman tamamen başarısız kalan, devasa sayıdaki Fransızcalar, İngilizceler, İspanyolcalardan birini bilenler, artık birbirleriyle baskı ve kâğıt aracılığıyla anlaşabiliyorlardı. Bu süreçte insanlar bir yandan kendi dil alanları içinde yer alan yüzbinlerce ya da milyonlarca insanın farkına varırken, aynı zamanda yalnızca o yüzbinler ya da milyonların bu şekilde kendileriyle aynı alana ait olduğunun da farkına vardılar. Yayın aracılığıyla bağlı oldukları bu okur-yoldaşlar, kendi dünyevi, tikel ve görünür görünmezlikleriyle ulusal olarak hayal edilen cemaatlerin nüvelerini biçimlendirdiler. (Anderson, 1995: 59-60)

Türkiye Cumhuriyeti'nin de ilk yılları dilin ulus için önemine işaret eden bir dizi gelişmeyle geçmiş, nihayetinde 1931 yılında kurulan Türk Tarih Kurumu gibi 1932 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştu. O dönem bu iki alan beraber vurgulanmış "*müşterek mazi, müşterek dil*" şeklinde vecizleştirilmişti (İnan, 1969: 23). Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulduktan hemen sonra Eylül ayında Dolmabahçe Sarayında ilk dil kurultayı yapıldı. Tarih çalışmalarında olduğu gibi dil çalışmalarında da Türklüğün ve Türkçenin kadim medeniyetlerin kaynağı olduğu savını açığa çıkartması gerektiği söz konusu kurultayda sıkça vurgulandı. Kurultayda oy birliği ile kabul edilen tasarı asıl gayeyi açıkça ortaya koymuştur:

ilk uygarlığı kuran Türkler olduğu gibi, ilk uygarlık dilinin de Türkçe olduğuna kuşku kalmadı. Birçok bilim adamı, Türk dilinin Hint-Avrupa denilen dillerin anası olduğunu belirtmişlerdir. Türk dili yüzyıllardan beri yabancı dillerle karışarak özlüğü bozulmuşken bile Doğu uygarlığının başlıca anlatış araçlarından biri olmuştur. (Katoğlu, 1992: 418)

Ağustos 1934 yılında ikincisi toplanan kurultay Türkçenin sadeleştirilmesi, yabancı kelimelerin öz Türkçe kelimelerle değiştirilmesi gibi bir dizi çalışmanın yanı sıra Türk dilinin tarihi derinlikleri ve medeniyetle ilişkisi gibi birçok konunun işlendiği bir kurultay oldu (Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni, 1934). İkinci kurultaydan 2 yıl sonra yapılan üçüncü kurultay, medeniyete kaynaklık eden birçok dilin Türkçeden türediğini iddia eden Güneş Dil Teoris'i'nin ilan edildiği kurultay oldu. Tıpkı Türk Tarih Tezi'nde ileri sürüldüğü gibi Türk Dili Tezi de ulus inşası çalışmalarında yeni ve ırksal açıdan özgüvenli bir ulus kurma hedefiyle geçmişte ortaya çıkmış birçok uygarlığı Türk diline bağlamayı görev edinmişti.

Esas itibarıyla bütün bu tarih ve dil çalışmaları ulus devlete uygun bir “Yeni Türklüğü” inşa ederken sadece Türk kabul edilenleri değil bütün vatandaşları kapsadığı için herkesi Türklük dairesinin içine almayı amaçlıyordu. “Devletin asli hedefi, herkesin Türkçe konuşması, Türk kültürüne sahip olması ve Türk gibi hissetmesiydi” (Üstel, 1997: 366). Bütün bir dil çalışması Türkçeleştirirken Türkleştirme politikalarını içeriyordu. Öyle ki kurultaylarda konuşulan bir konu olan Soyadı Kanunu’nun çıkarılması çalışması da bu amaca hizmet edecekti. Herkesin Türkçe bir soyadı edinmesi ve nüfusa bununla kaydolması zorunluluğunu getiren 1934 tarihli Soyadı Kanunu açıkça yürürlükteki geniş hafıza politikalarının bir parçasını oluşturmaktaydı. Türkçe olmayan soyadları (yani Arapça, Farsça, Slavca, Süryanice, Rumca ve Ermenice) ve bu dillere ait isimlere ek getirilerek elde edilen soyadları (örneğin “Kürtoğlu”, “Arnavutoğlu”) yasaklayan bu kanun kimliklerin yalnızca “okunaklı” olmasını sağlamakla kalmıyor aynı zamanda geçmişle bağları da koparıyordu. Hangi soyadlarının alınabileceği de açıklanmıştı. Bu çerçevede İstanbul gibi kozmopolit yerlerde ve doğu bölgesinde “Türklüğün” daha fazla vurgulanması gerektiğinden, Türk olmayanlar, içinde Türk kelimesi geçen (örneğin Öztürk) soyadları almaya zorlanmışlardı (Üngör, 2016: 387).

Birçok alanı kapsayan ve bütüncül bir program dahilinde Türkleştirmeyi esas alan asimilasyon çabası, nüfus, iskân, evlilik, hatta çarşı pazarda konuşulan dil gibi gündelik dilsel pratikleri de içeren onlarca spesifik sahada etkili olmaya çalışıyordu. Dönemin başbakanı İnönü 1935 yılında CHP’nin 4. büyük kurultayında “Bundan sonra susmayacağız. Bizimle beraber yaşayan bütün vatandaşlar artık Türkçe konuşacaklar.” (CHP 4. Büyük Kurultayı Görüşmeleri, 1935: 149). şeklinde söylemlerde bulunarak Türkçe konuşma baskısını daha da katmerleyecek nutuklar atacaktı. İçişleri Bakanlığının 1930 başlarında valiliklere gönderdiği, yabancı dillerde konuşanların asimile edilmesi, köylerinin ve mahallelerinin dağıtılması, kadınların Türklerle evlendirilmesi talimatını verdiği çok gizli belgenin özellikle 9. maddesi, Türklük imtiyazlarının nasıl inşa edildiğini kuşkuya yer bırakmayacak şekilde belgeliyordu: “Türklüğe ve Türkçeye pay ve paye vermek, som Türklüğün ve özellikle Türkçe konuşmanın, yalnız şerefli olduğunu değil, maddeten kârlı olduğunu da kendilerine bilfiil göstermek” (Ünlü, 2014: 72-73). zorundaydı. Türkleştirme ve Türkçeleştirme beraber işleyen ikili bir politika olarak bütün alanlara sirayet etti. Yer isimleri, soyadları, yerel tarihler, şarkılar, kıyafetler, hikayeler gibi birçok kültür unsuru Türkçeleştirildi. “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyaları düzenlenerek Türkçe dışındaki dillerde konuşanlara para

cezaları kesildi (Çağaptay, 2006: 25-26). Başbakan İsmet İnönü bu çok ayaklı bütüncül politikayı şu şekilde özetleyecekti:

“Vazifemiz Türk vatani içinde bulunanları behemehâl Türk yapmaktır. Türklere ve Türkçülüğe muhalefet edecek anasını kesip atacağız. Vatana hizmet edeceklerde arayacağımız evsâf her şeyden evvel o adamın Türk ve Türkçü olmasıdır” (İnönü, 1925 aktaran Üstel, 1997: 173).

Hafızaya Bir Müdahale Biçimi: Yer Adlarının Değiştirilmesi

Ad koyma edimi sahiplik, fetih ve egemenlik alameti olarak geçmiş zamanlardan günümüze kadar uzanan bir iktidar faaliyetidir. Hangi şehrin ya da dağın ya da tarihsel yapının hangi isimle anılacağı çoğu zaman güç ilişkilerinin oluşturduğu matrislerin içinden belirlenir. Örneğin İsrail devleti Filistin'deki işgal faaliyetleri sırasında ilk olarak “İsmlendirme Komitesi” kurdu ve Arapça olan yerleşim birimlerinin isimlerini İbranicelştirdi, bazı köyler haritadan silinerek ormanlaştırıldı, arkeolojik kazılar gerekçesiyle bazı köyler yok edildi, işgal edilen mekânlar yeniden tanımlandı (Ceylan, 2021: 77-107). Yer isimleri; barındırdıkları anlamlar, işaret ettikleri tarihi köken ve ait oldukları dillere göre dünyada birçok kez tartışma konusu oldu. Söz gelimi Yunanistan ile Makedonya arasında “Makedonya” ismi üzerine 30 yıla yakın süren anlaşmazlık yaşandı. Yunanistan'ın Makedonya isminin kendi toprakları üzerinde bulunan Makedonya mıntıkası üzerinde hak iddia etmek anlamına geldiğini öne sürdüğü ve bağlantılı birçok tartışmanın konusu olan bu sorun, 2018 yılında imzalanan Prespa Antlaşmasında Makedonya Cumhuriyeti'nin ismini Kuzey Makedonya yapmasıyla son bulmuştu (Hürriyet, 2018).

Ulus devletlerin farklı halkları coğrafyalardan silmesi çoğu zaman tek başına bir “çözüm” olmamaktadır. Çünkü coğrafyadan silinen kimliğe dair çok sayıda işaret mekânda kalmaya devam eder: Eski sakinlerin mimari mirasından, yaşadıkları şehirlerin, köylerin, mahallelerin ve sokakların isimlerine kadar, 'öteki'nin eserleri ve söylemsel hatırlatıcıları boldur. O halde, uluslaşan devletlerin tarihçilerinin, unutmak istedikleri toplulukların işaretlerini, yani toponimleriyle birlikte antroponimlerini de değiştirmeye takıntılı olmaları şaşırtıcı değildir (Öktem, 2008).

Yer isimleri, isim olarak kondukları yerlerin geçmişini kısmen örter, tarihlerini kısmen gizler. İsimlerin gizlediği bu tarih genellikle o yer ile insanları üzerinde uygulanabilecek iktidarın derecesi hakkında ipuçları verir; muktedir gittiğinde de iktidarının kanıtı olduğu yerde kalır (Connerton,

2012: 20). Mekânın isimlendirilmesi, iktidarın tesis edilmesinin, kimliğin inşa edilmesinin ve ulusal sembollerin dolaşıma sokulması sürecinin türevlerinden biri konumundadır. Bu nedenle de mekânın isimlendirilmesi, ulusun bir “cemaat olarak hayal edilebilmesi” sürecinin dinamiklerinden birini teşkil etmektedir (Alderman, 2002: 99- 120).

İsmlendirme pratiği, kendisi aracılığıyla ulusal sembollerin dolaşıma sokulması, belli bir hafızayı gündemleştirmesi ve siyasal kontrolün ifadelerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Yer isimleri tarih, olaylar, kişiler ve sosyal faaliyetler hakkında engin bir çağrışım dizisini bünyesinde barındırır. Mekânın isimlendirilmesi aracılığıyla bellek üretimi ve modern ulusun inşa edilmesi arasında zorunlu bir ilişki bulunur. Yeni toplumun inşa edilebilmesinin bir bileşeni olarak, “unutulması arzu edilen” “eskinin” sembolik ifadesi olan ve bu nedenle de “eskinin” bir hatırlatıcısı niteliğinde olan mekân isimlerinin, “hatırlanması arzu edilen” “yeni” isimlerle ikame edilmesi söz konusudur. Dolayısıyla mekânın isimlendirilmesi, bir bellek üretimini [de] ifade etmektedir (Doğanoğlu, 2015: 201).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde yerleşim yerlerinin isimlerinde değişiklikler olsa da bunlar sistematik bir ad değiştirme politikasından çok genellikle doğal olarak toplumsal isimlendirmelerle değişime uğrayan süreçler olarak öne çıkmaktadır. Avrupa’da milliyetçilik fikrinin gelişmesiyle Osmanlı’da da coğrafyayı adlandırma faaliyetlerinin çoğaldığı görülmeye başlanmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başları bu yönlü politik müdahalelerin görünür olmaya başladığı dönemlerdir. Bugünkü Anadolu içlerine doğru ülke dışından gelen göçmenlerin yerleştirilmesi ile ‘yeni’ yer isimleri de verilmeye başlanmıştır. Mesela ilk göçmen gruplar olarak Tatarlar, Çerkesler ve Balkan muhacirlerin yerleşim birimlerine Reşadiye, Hamidiye, Aziziye, Arifiye, Ümraniye, İsmetiye, Talatiye, Mahmudiye, Mahmutbey gibi padişah ve şehzadelere gönderme yapan isimler verilmiştir. Aynı süreçte bu coğrafyanın kadim kültürlerden gelen isimleri de değiştirilmeye başlanmıştır. Mesela Erzincan’ın Gercanis kasabasına Sultan Abdülaziz’in iradesiyle Refahiye adı verilmiş; Dersim Kızılkilise kazası Nazimiye’ye, Megri Fethiye’ye, Atronos önce Orhanlı ve sonra da Bursa’ya dönüştürülmüştür. (Aslan, 2021)

Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e doğru gelirken bu konudaki en keskin tavrı İttihat Terakki Cemiyeti mensupları göstermeye başlamıştır. Enver Paşa 1916 yılında başkumandan vekili sıfatıyla yayımladığı

talimatnameyle Ermenice, Rumca ve Bulgarca, hasılı İslam olmayan milletler lisaniyla olan yer isimlerinin Türkçe isimlerle değiştirilmesini emretmiştir (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 6.01.1916).

Sonradan Türkiye'ye katılan Artvin'deki tüm köy adları 1925'te, Hatay'dakiler 1938'de Türkçeleştirildi (Nişanyan, 2011: 13). Değişik zamanlarla birçok yerleşim yerinin ismi değiştirildi ve bu adların olduğu haritalar yasaklandı (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 31.08.1939). Ad değiştirme işlemleri, İçişleri Bakanlığının 1940 yılı sonlarında hazırladığı 8589 sayılı genelge ile resmileşmiş ve böylece "yabancı dil ve köklerden gelen ve kullanılmasında büyük karışıklığa yol açan yerleşme yerleri ile tabii yer adlarının Türkçe adlarla değiştirilmesi" işlemleri (resmî olarak) başlatılmıştır. Adı geçen genelgenin ardından valilikler tarafından yabancı dil ve köklerden gelen yer adlarına ilişkin dosyalar hazırlanarak Bakanlığa gönderilmiştir. Ancak bu çalışmalar İkinci Dünya Savaşı sebebiyle uzun süre aksamıştır. "1949 yılında 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu ile yer adlarının değiştirilmesi işlemleri yasal bir dayanağa kavuşmuş, ardından 1957 yılında da bir "Ad Değiştirme İhtisas Kurulu" kurulmuştur" (Tunçel, 2000: 27). Bu Kurulda Türk Dil Kurumu, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Genelkurmay Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı ve Savunma Bakanlığından temsilciler yer aldı. İl İdaresi Kanunu'nda 1959'da yapılan bir değişiklikle İçişleri Bakanlığınca köy adı değiştirme yetkisi verildi. "Aynı yıl iller bazında yeni yer adı listeleri yayımlanmaya başlandı. Hazırlıklar 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin hemen ertesinde semeresini verdi. Darbeyi izleyen dört ay içinde 10.000'e yakın yeni köy adı resmî kullanıma sokuldu. 1965'ten önce Türkiye'deki tüm yer adlarının yaklaşık üçte biri değiştirildi. Bazıları binlerce yıllık tarihe sahip olan 12.000 dolayında köy ve 4.000 dolayında bağlı yerleşim ile binlerce akarsu, dağ ve coğrafi şekil, bürokratik zihniyetin ürünü olan yeni Türkçe adlara kavuştu" (Nişanyan, 2011: 13). 1978'e kadar çeşitli aralıklarla çalışan kurulun çalışmaları sonucunda Türkiye'deki köy isimlerinin %35'i değiştirildi (Tunçel, 2000: 27). Diyarbakır'da değiştirilen yer adları oranı %68'i geçti, bu oran Mardin'de %91 oldu (Öktem, 2008). Bazı çalışmalarda değiştirilen yer isimlerinin 40.000'in üzerinde olduğu ileri sürülmektedir (Tayanç ve İnce, 2020: 28). Sonradan Türkiye'ye bağlanan (1939) Hatay'da, sadece köy isimleri değil otel, sinema ve benzeri birçok işletmenin isimleri de değiştirildi (Duman, 2016: 310).

Benzer şekilde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti içinde kalan ve isimleri Rumca olan 3.600 yerleşim yerinin ismi, 1978 yılında kurulan "Coğrafi İsimlerin Standartlaştırılması Sürekli Komitesi" tarafından "[Türk] varlığı ve

egemenliğinin somut göstergesi olarak” Türkçeleştirilmiştir (Navaro, 2015: 28-29).

Kültür: Şarkılar, Danslar, Masallar

Benzer bir politika kültür alanında da sürdürölmüş, Anadolu’ya yapılan geziler ile derlenen şarkı, hikâye ve folklorik öğeler ait oldukları dillere referans verilmeden Türkçeleştirilmiş ve “ulusal kültürün” içine “milli musiki” adı ile dâhil edilmişlerdir. Cumhuriyetin erken dönemlerinden itibaren kültür alanında titizlikle sürdürölen bu çalışmalar paradoksal olarak Cumhuriyet öncesi Anadolu’nun kültürel zenginliğini ortaya koymaktadır. Bu derleme çalışmalarının amaçlarından biri tüm Anadolu halk müziklerinin envanterini çıkartarak, bu envanterden seçilenlerden kurulu yeni ulus-devlet modeline uygun bir ‘Türk Halk Müziği’ yaratmaktır. Bu alanda yürütölen çalışmalarla yerel müzik kültürlerine ait unsurların (köylü şarkıları, dansları) toplanıp yeniden işlendikten sonra halkevleri ve radyo aracılığı ile tüm ülkeye yayılarak ortak bir ‘milli’ kültür (Türk Halk Müziği, Türk Halk Oyunları/ Dansları) paylaşan bir millet/ulus yaratılması hedefleniyordu. Bu durum halk müziğinin inşasında yerel müziklerin dil, ezgi, tartım/usul, çalgılar, seslendirme biçemi vb. birçok özelliğine “yetkili uzmanlar” tarafından müdahale edilmesi meşru kabul edildi (Yükselsin, 2015: 83). Yükselsin’e göre söz konusu milli musiki çalışmaları Güneş Dil Teorisine benzer şekilde ilerliyor, Türkülerdeki Türkçe olmayan kelimeler değiştiriliyor yeni bir Türk müziği icad ediliyor ve bu yeni ulusal kültür radyo aracılığıyla ülkeye yayılıyordu (Yükselsin, 2015: 84, 85). “Derleme çalışmalarında sıklıkla adı geöen kurumlardan birisi; dönemin resmî nitelik taşımayan musiki mekteplerinden farklı olarak “ilk 1914 (1333) yılında Maarif Nazırı Şükrü Bey zamanında açılan fakat daha sonra I. Dünya Savaşı yüzünden çalışmalarını sürdüremeyen ve 1917 yılında Ziya Paşa yönetiminde tekrar açılan”, 21 Rebiyülevvel 1335 tarihli Takvîm-i Vekâyi gazetesinde talimatname ve programı yayınlanan ve ilk resmî müzik okulu olarak bilinen Darü’l Elhan’dır” (Feyzi, 2015: 833). Çok sorunlu bir biçimde tutulan bu kayıtlar “ağız” şeklinde kaydedildi (Feyzi, 2015: 835-36). Yapılan geziler neticesinde binlerce şarkı, türkü derlenmişse de daha önce Gomidas gibi derlemecilerden çok farklı olarak bir tane Kürtçe, Ermenice ya da Rumca eser seslendirildikleri dillerde kayıt altına alınmamıştır. “Bir devlet politikası olan şarkı, türkü, hikâye, masal gibi birçok şeyin Türkçeleştirilmesi kapsamında Kürtçe şarkıların Türkçeleştirilmesinde ilk aşama 1926 yılında Darü’l Elhan müdürü Yusuf Ziya Bey önderliğinde tüm yurttaki geziler düzenlenecek biçimde hayata geçirilir. Bu gezilerdeki amaç yurttaki tüm türkülerin kayıt altına alınması ve nihayetinde de Türkçeleştirilmesiydi” (Özhan, 2017). Benzer bir çalışma

Halkevleri tarafından yürütüldü. Halkevlerinde bu amacı da içeren Mürebbi Sanat – Ar (sanat) Şubeleri kuruldu. Milli sanat karakterinin oluşması, halkın yeni milli marşları öğrenmesi, milli raksı benimsemesi ve yurdun dört tarafında farklılaşmış sanat faaliyetlerinin derlenip Türkçe olarak anlaşılır hale getirilmesi bu şubelerin temel görevlerindendi (Yeşilkaya, 2003: 86-92). Derleme çalışmaları Cumhuriyet döneminin simge kurumlarından biri olan ve 1936 yılında Musiki Muallim Mektebi yerine kurulan Ankara Devlet Konservatuvarı'nın da önemli amaçlarından biri olmuştur. Konservatuvarın ilk derleme gezisi 1937 yılında gerçekleşmiş ve bu geziler 17 yıl sürmüştür. Bu gezilerde dokuz bin civarında türkü derlenmiştir (Demirçe, 2022: 1512). Yine bu derlemeler içinde Kürtçe ya da diğer dillere rastlamak mümkün değildir.

Türkiye'de yer isimleri ve şarkılar gibi “anlamın yoğunlaştığı”, simgesel ve soyut hafıza mekânlarının yeni inşa edilen egemen kimlik içinde ya unutturulması ya da dönüştürülüp egemen kültürün bir parçası haline getirilmesi pratikleri kesinti ve sürekliliklerle beraber günümüze kadar devam etmiştir (Nora, 2006: 9- 171).

Yerel Tarih Çalışmaları

Resmî Türk Tarih yazımının bir diğer ayağı yerel tarihin de ulusal büyük tarihin bir parçası kılınmasıydı. İktidar bloğunu oluşturan seçkinler geleneksel ve yerel hafızaların hatıralarını silmeyi, bunların yerine yeni, modern ve seküler bir monolitik hafıza yaratarak bu hafızayı topluma aşlamayı amaçlıyorlardı (Akman, 2011: 83). Geçmişten geriye kalan yerel anlatılar yeni inşa edilen ulus bilincine zıt farklı ve çoğul öğeler barındırmakta ve öteki hafızaları canlı kılmaktaydı. Bunun hızla önünü almak için bir dizi faaliyet başlamış derlemeler ve kitap çalışmaları devreye girmişti. Ankara'dan gönderilmiş yerel tarihi yazmakla görevli resmî tarihçiler, Türkiye'nin her bölgesinde yerel koşullara göre yeni bir hafıza oluşturmaya başladılar. Ulusal düzeyde olduğu gibi yerel düzeyde de hafıza bir taraftan oluşturulurken diğer taraftan da yok ediliyordu. Sadece Diyarbakır üzerine yürütülen yerel tarih çalışmaları sistematik bir şekilde resmî tarih tezinin yerel tarihle birlikte işletildiğini ortaya koymaktadır. Cumhuriyet Halk Fıkrası'nın çıkardığı 1935 tarihli “Diyarbakır Bir Bakış” adlı kitapçık, Diyarbakır'ın ezelden beridir bir Türk ili olduğunu söylüyor ve Türk Hititlerinin şehri kurduğundan bahsediyordu. Diyarbakır üzerine ilk kapsamlı tarih kitabı 1936 yılında Halk Fıkrası'nın yayınevi tarafından üç cilt olarak Basri Konyar adına yayımlanan Diyarbakır Tarihi'ydi. Kitap Türk Tarih Tezinin Diyarbakır'daki minyatür hali gibi tasarlanmış ve bütün kültürel ve tarihi öğeleri Diyarbakır'ın Türklüğüne bağlamıştı. Daha sonra Usman Eti 1937 yılında “Diyarbakır” diye bir kitap

basıp Diyarbakır'dan "Türklüğün kutsal yuvası" diye bahsedecekti. Bedri Günkut'un "Diyarbakır Tarihi" adlı kitabı Diyarbakır Halkevi tarafından 1937 yılında basılacak ve Sümerlere bağlanan bir "Diyarbakır Türklüğü" anlatısı kuracaktı. Diyarbakır'da önemli bir merkez olan Silvan ilçesi de unutulmayacak, 1949 yılında Halkevleri yayınevinden Süleyman Savcı imzasıyla Silvan'ın "Türklüğünü" anlatan "Silvan Tarihi" kitabı basılacaktı (Üngör, 2016: 387-389). Benzer içerikli birçok yerel tarih çalışması yerelin geçmişini resmî tarih anlatısına bağlamayı amaç edinmiş ve hiçbir boşluk kalmayacak şekilde mevcut yerel hafızaların silinmesini hedeflemiştir.⁴ Merkezde kurgulanan tarih tezinin taşrada karşılık görmemesi tasarlanan yurttaş biçiminin ortaya çıkmasına engel olacaktı. Yaşadığı toprakları Türklükle ilişkilendirmeyen, Türkçe konuşmayan, Türk gibi düşünüp yaşamayan bir yurttaş tipi yeni ulus devletin başarısızlığı sayılacaktı. Dolayısıyla çok katmanlı ama yekpare bir inşa süreci yürütülmekteydi.

Mimari

Erken Cumhuriyetin bir diğer uğraşı mimari idi. Çünkü mimari fikrin somut karşılığına denk geliyordu, varlığını tarih öncesi zamanlara kadar geri götüren yeni mefkûrenin illaki topraktan yükselen işaretleri olmalıydı çünkü "sürekli duygunun kökü mekânda" idi (Nora, 2006: 17). Teorik olarak kongre ve kurultaylarda üzerinde mutabakata varılan fikirlerin elbet somut görünür bedenleri olmalıydı. Bu beden en geniş anlamıyla Türk ırkıydı fakat coğrafyada yeni kurulan ulusu sembolize eden yapılar da olmalıydı.

Türk mimarlar kolektif olarak, milli mimariyi, güçlü ve otoriter bir devletin milliyetçi ideolojisi ile özdeşleştirmeye katkıda bulundular. Nasıl daha önceki yeni Mimariyi Kemalist inkılabın bir ifadesi olarak benimsemişlerse, şimdi de Kemalizmin, Türklerin tarihsel köklerini ortaya çıkarma programını temsil edebilecek bir milli mimariyi kurma çağrısında bulunuyorlardı. Yeni Mimari yeni ulusun geleceğe yönelik özelemlerini cisimleştirirken, milli mimari ulus için kökleri derinlerde yatan tarihsel bir kimlik inşa etme arzusundan doğmuştu. (Bozdoğan, 2012: 261)

Okullar, Türk Ocakları, Halkevleri binaları, askeri garnizonlar, valilikler, kamu binaları, meydanlar hepsi yeni ulusun coğrafyaya nakşedilmiş göstergeleriydi. Bu yapılar yeni fikirlere uygun olarak hem ulusa hem de medeniyete işaret etmek zorundaydı. Bu amaçla "Geleneksel ve dinsel kimlikli bir imparatorluktan, laik ve milli bir devlete evrilen Cumhuriyet, yeni rejime uygun bir mimari anlayış ve dolayısıyla yeni bir şehir tasavvuru ortaya koyarak modem yapıların ve kentlerin, halkı çağdaşlaştıracağını varsayarak yeni bir şehir inşasına girişti" (Çağlayan, 2014: 250). Elbette inşa

faaliyeti var olan “ayrık” sembollerin yeni ulusun mekânından silinmesi ve dönüştürülmesiyle paralel ilerleyecekti. Bazı geçmiş figürlerin unutulması yeni hatıraların icat edilmesi kadar önemliydi. Tekrar vurgulamak gerekirse “bir ulusun özü tüm bireylerin ortak pek çok şeye sahip olmaları ve aynı zamanda hepsinin pek çok şeyi unutmuş olmasıdır” (Renan, 2016: 37-38).

Bu bağlamda Osmanlının son döneminde başlayan ve Cumhuriyetin ilk yıllarında devam eden “ulusal hafızaya” ayrık geçmiş öğelerin, silinmesi, dönüştürülmesi ya da ulusal hafızaya mal edilmesi uygulamaları günümüze kadar kesintilerle devam etmiştir. İslam dışı görülen inanç mekânları ve diğer dinlere ait özellikle Ermeni, Rum, Süryani ve Yahudilere ait çok sayıda ibadethane ve ilgili yapılar ya korunmayarak dolaylı bir şekilde yıkılmaya bırakılmış ya da direk yıkılmıştır. Aynı zamanda “hafıza mekânları” olan bu yerler coğrafyanın yeniden dizaynı aşamasında, modern ulus devletin bir alameti olarak, yabancı otlar misali “ayrılmalı, kısıtlanmalı, yayılmaları önlenmeli, yerinden çıkarılmalı” idiler (Bauman, 1997: 126). Pierre Nora’ya göre “İnsanların iradesiyle ya da zamanın işleyişiyle herhangi bir topluluğun ortak hafıza malına ait simgesel öğe haline getirdiği maddi ya da fikri düzendeki her anlamlı birim” “Hafıza Mekânı” olarak tanımlanır (Nora, 2006: 171). Tarih nasıl olaylara bağlanıyorsa, bellek de mekânlara bağlanır (Nora, 2006: 17-36). Dolayısıyla bir ulusun yeniden inşası için hem hâkim sınıflara ait hafıza inşasında bir süreklilik oluşturmak hem de öteki hafızaları unutturmak için hafıza mekânlarına dönük politikalar modern devlet aygıtının başat uygulamalarından biridir. Aynı şekilde bu politikalara karşı direnen kesimlerin de direnişin bir biçimi olarak kendi hafızalarına ve bunları temsil eden mekânlara sarılmaları direniş yöntemlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Çünkü “hafıza içerikten çok bir çerçevedir; her zaman elde bulunan bir koz, bir stratejiler bütünü, varlığından çok kullanılma biçimiyle değer taşıyan bir olgudur” (Nora, 2006: 10). Dolayısıyla bir ulus devlet olarak kurulan Cumhuriyetin de ilk yıllardan itibaren “Türklük şuuruna” uygun bir hafıza-mekân politikası yürüttüğü yapılan birçok çalışma da ortaya konmuştur. Hrant Dink Vakfı’nın yıllar süren envanter çalışmalarına göre yok edilen ya da yok olmak üzere olan bu mekânların sayısı on bin civarındadır (Agos, 2016).

Yeni ulus devletin inşasına paralel olarak “eski” yapıların taşıdığı hafıza yavaşça silinirken görkemli semboller aracılığıyla yeni bir mimari bellek ve kendini “gösteren” işaretler bütünü kent mekânlarına hâkim olmaya başladı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinin mimari kültürü, bir ideoloji olarak yüksek modernizmin, özellikle, halkın çalışma alışkanlıkları, yaşama örüntüleri, ahlaki davranışları ve dünya görüşlerinde devasa, ütopyik değişimler yaratmak için devlet iktidarını kullanmak isteyen planlamacılara, mühendislere, mimarlara, bilim adamlarına ve teknisyenlere cazip geldiğini gayet iyi gösterir. Modern mimari, ülkenin kendi Osmanlı ve İslami geçmişinden kopmuş, tam anlamıyla Batılılaşmış, modern ve laik yeni bir ulus yaratmaya yönelik bu radikal programın hem gözle görülür bir simgesi hem de etkili bir aracı olarak ithal edildi. Bu bakımdan, erken cumhuriyet dönemi Türkiye'sindeki mimariye, yüksek modernist bakış açısının kelimenin tam anlamıyla "somut/betonarme" (concrete) bir tezahürü olarak bakılabilir. (Bozdoğan, 2012: 18)

Türklüğe dayalı yeni kimlik inşası, içinde şekilleneceği seküler modern ulus devlet itibarıyla modernist öğelerin neredeyse tamamını barındırıyordu, Keyder'in deyişiyle "milliyetçilik bir modernleştirme ideolojisi ve pratiği işlevini gördü" (Keyder, 1993: 112). Şehir mekânının yeni ulus inşasına uygun tarzda düzenlenmesi- tıpkı tarih, dil, eğitim gibi- cumhuriyet kadroları için bütünlüklü yeni Türklük fikrinin çok önemli bir parçasıydı. 1934 yılında Dahiliye Nazırı Şükrü Kaya mecliste yaptığı konuşmada şehirlerin inşasının herkesi ilgilendiren milli bir devlet meselesi olduğunu söyleyecek ve imarın bu amaca yönelmesini salık verecekti (Türk İdare Dergisi, 1930: 433-434).

Cumhuriyetin ilk kent tasarımı da yeni ideolojinin mekânlarının dağılımı, kentlerin modernist bir bakış açısıyla planlanması ve nihayetinde buna uygun bir "Türk kentinin" oluşturulmasını öngörüyordu. Çavuşoğlu'na göre

Kentlerin modernist bir anlayışla planlanması, kıvrımlı dar yollardan oluşan organik kent dokularının geniş, düz caddeler halinde düzenlenmesi, yolların araç trafiğine de imkân tanıyacak şekilde genişletilmesi, törensel alanların, parkların yapımı, yeni ulus-devleti simgeleyen modern yapıların çağdaş malzeme ve tasarım ile inşası gibi hamleler yeni bir imarı ve kentselliği, kısaca Türk kentinin ve mekân estetiğinin yaratılmasını hedefler. Bu kent algısı etnik olduğu kadar modern ve seküler bir kimliğe de işaret etmektedir. Bu yeni kentselliğin merkezinde dini yapılar ve saraylar değil, hükümet binaları, tören alanları, heykeller ile yeni ulusal kültürün sergileneceği Halkevi gibi kültür yapıları bulunacaktır. (Çavuşoğlu, 2014: 129)

Ankara yeni cumhuriyetin kent mekânına dair tezahürünün tipik bir inşa alanı oldu. Tekeli'ye göre yeni kurulan ulus-devlet siyasal olarak kurulmuş olmasına rağmen, toplumsal bilinç düzeyinde yeniden oluşturulacaktır (Tekeli, 1998:

145). Bunun başarılabilmesi için Cumhuriyet yönetimi mekânsal stratejilere önemli roller vermiştir. Bunlardan belki de en önemlisi başkentini Ankara'ya taşınmasıdır. Üç imparatorluğa başkentlik etmiş İstanbul'un bırakılarak Ankara'nın başkent ilan edilmesi radikal bir karardır. İstanbul ülkenin Batı'yla en sıkı eklemelenmiş, bir bakıma en çok Batılılaşmış kesimidir; reddedilmiş olması, Osmanlı Batılılaşmasının yozlaşmış olarak görülmesi, yeni ya da "gerçek" bir Batılılaşma modelinin aranmakta olmasıyla yakından ilişkilidir. Bu ulusalcı Batılılaşmacılık örneğini İstanbul'da geliştirmenin olanaklı olmadığı düşünülmekte, bu örnek Ankara'da yaratılmak istenmektedir. Anadolu'nun ortasında, yozlaştırıcı etkilerin uzağında, Ankara'da "gerçekten" aydınlanmış bir ulus-devlet yaratılacaktır. (1998: 145-146) Türk ulusunun tarih, dil ve eğitim gibi alanlarda inşası sürerken Ankara yeni cumhuriyetin başkenti olarak modernleşme, uluslaşma ve kimlik oluşturma süreçlerinin bir araya geldiği dinamik bir merkez haline geldi. Bu anlamda Ankara sadece başkent olma vasfıyla değil diğer Anadolu şehirlerine örnek olarak da imar edilmekteydi. Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya 1936 yılında Ankara'nın bu vasfını şöyle tarif edecekti;

Ankara, Türkiye'nin ilk planı yapılan ve şehir hayatı yaşadığı halde tatbik edilen bir şehirdir. Tabii birçok ruhi, itiyadi, kanuni ve hukuki müşkülata maruz kaldı, birçok safhalar geçirdi. Fakat gerek Ankaralılar ve Ankara' da alakadar olanlar ve gerek hükümetin ve imar müdüriyetinin müteakabil suplesleri zaman zaman had bir şekilde olsa bile bu müşkülata ortadan kaldırdı. Ve bugün bir kısmını gördüğümüz güzel Ankaramız meydana geldi. Ankaramızın böyle güzel bir numune olması bize, şehirlerimizi de Ankara'ya yakın ve Ankara gibi, temiz, güzel, havalı bir şehir yapmak ihtiyacını ve hevesini vermiştir. Her belediye gayet tabii olarak bunu tatbik etmekle meşguldür. (Belediyeler Dergisi, 1936: 35)

Cumhuriyet elitleri Ankara'dan Diyarbakır'a, Edirne'ye, Trabzon'a diğer bütün şehirlere belediyeler ve merkezi yönetim eliyle yayılacak bir model oluşturmayı mimari bir hedef olarak belirlediler. Yeni kurulacak rejimin evi olarak Ankara, kurucu kadronun gerçekleştirmek istediği hayalleri, ulaşmak istediği hedefleri üzerine yazdığı, deyim yerindeyse, bir "gösteri mekânı" olmuştur (İnce, 2017: 223). Mustafa Kemal ve kurucu kadronun düşüncelerindeki ideal Cumhuriyeti ilk somutlaştırma girişiminin "Ankara'nın imarı" olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ankara bir yandan yeni devletin başkentliğini üstlenmiş, bir yandan da Batılı yaşam tarzının, yeni planlama anlayışının ve modern mimari yaklaşımının ülkeye yerleştirilmesine önyak olmuştur. Bir anlamda Ankara'yı çağdaş bir kent biçimine büründürmek için yapılacak çalışmaların, elde edilecek

deneyimlerin bütün ülke kentlerine yaygınlaştırılması, buradaki kentsel gelişimin ülkenin diğer kentlerine örnek olması beklenmiştir (Duru, 2017: 107).

Ankara başkent ilan edildikten sonra ilk olarak bütün imkanlar seferber edilerek Osmanlı canlandırması “milli üslup” tarzında önemli kamu binaları inşa edildi. Modernlik ve millilik fikirlerinin iç içe geçtiği dönemin Ankara’sını Bozdoğan şu şekilde tarif eder:

Ulus Meydanı yakınlarında, bugün “eski Ankara” denen yerde yoğunlaşmış olan bu binalar cumhuriyetin ilk on yılının güçlü milliyetçi hislerini yansıtır. İlk örneklerden biri, tasarımı Yahya Ahmet ile Mühendis İrfan’a ait, (simetrik bir cephesi, geniş konsolları ve mavi çinileri olan) Maliye Bakanlığı’dır. Vedat Bey’in inşa ettiği, ilk Millet Meclisi binasına bitişik CHP genel merkezi (1926) erken cumhuriyet döneminin önemli bir kısmında ikinci Millet Meclisi binası olarak kullanılmıştır. Onun karşısındaki Ankara Palas (1924- 1927) yabancı erkanın ve yeni rejimin yüksek bürokratlarının kalacağı lüks bir otel olarak inşa edilmiştir. Milli Mimari Rönesansı’nın önde gelen iki mimarı Vedat Bey ile Kemalettin Bey’in ortak eseri olan Ankara Palas’ın, Osmanlı canlandırmacı milli üslubunun Ankara’daki en paradigmatik yapısı olduğu söylenebilir. İki mimarlık tarihçisinin dediği gibi, bu otel “dev balo salonu, basınçlı suyu ve merkezi ısıtma sistemi, Batı tipi tuvaletleri ve banyoları ve güçlü jeneratörüyle -soluk gaz lambalarına alışmış bu kırsal Anadolu kasabasında eşi olmayan özelliklerdi bunlar-, modernliğe ve medeniyete adanmış bir anıt”tı. Gelgelelim bu dönemin Ankara’daki en verimli mimarı, daha genç kuşaktan, Vedat Bey’in ve Guilio Mongeri’nin öğrencisi Arif Hikmet Koyunoğlu’ydü (1888-1982). Koyunoğlu, Avrupa modernizmine geçilmeden önce Milli Mimari Rönesansı’nın son paradigmatik eserleri arasında yer alan Hariciye Vekaleti (1927), Etnoğrafya Müzesi (1925-28) ve Türk Ocağı binasını (1926-30) inşa ederek öne çıktı. Mimarın kendi kaleminden anlattığına göre, Mustafa Kemal’in inşa edilişleri sırasında bu binaları düzenli olarak, heyecanlı bir şekilde ziyaret etmesi, Milli Mimari Rönesansı’nın bizzat milli kahraman tarafından onaylandığını gösterir. Türk Ocağı binasının tasarımı ve inşası, Türk Ocağı teşkilatının ardındaki ideolog olan Ziya Gökalp’in bizzat hayranlığını ve övgülerini kazanmış, çok önemli bir milliyetçi olaydı. (Bozdoğan, 2012: 51-54)

Başkentin mimari yapılarının yanında planlanma safhası da yeni rejime uygun olarak işlemiş oturlan evlerden, gezilen sokaklara, bir araya gelinen kamusal mekânlardan bu mekânları süsleyecek anıtlara yeni bir şehir dolayısıyla yeni bir yaşam stili oluşturulmaya çalışılmıştır. Ankara, Diyarbakır

ve diğler birçok diğler kentte cumhuriyetin ürettiği “Yenişehir” her zaman Osmanlıyı, eskiyi hatırlatan “Eskişehirden” uzaklaşmayı gerektiriyordu. Ankara’ya böyle bir yaklaşımla benimsenmiş sırasıyla Lörcher, Jansen ve Yücel-Uybadin planları uygulanmıştır. “Ankara’nın ilk imar planı olarak bilinen Lörcher Planı, daha sonra uygulanacak olan planların özünü oluşturmuştur. Lörcher Planı ile kenti, ‘eski kent’ olarak adlandırılan kale ve çevresinden, güney yönüne yani, kentin bugünkü merkezi olan Kızılay Meydanı ve çevresine doğru sıçratacak olan ilk adım atılmıştır. Kurtuluş Meydanı (günümüzde Kızılay meydanı), Cumhuriyet dönemi Ankara’sı için önemli bir kentsel odak olmuştur” (Yolalan ve Öztürk, 2021: 5-6).

1930’lu yıllar, Ankara için artık Osmanlı canlandırmaçılığının yerine daha modernist radikal ikinci bir milli üslup, bir yeni mimari anlayışının hâkim olduğu yıllar. Bozdoğan’a göre bu milliyetçi dönemin belki de en paradigmatic anıtı, Kızılay Meydanı’nda, aynı zamanda bir Nazi Heykeltıraşı olan Joseph Thorak ile Anton Hanak’ın 1935 yılında yaptıkları Nazi sanatının etkilerini yansıtan Güvenlik Anıtı’dır (Bozdoğan, 2012: 305). ‘Güvenlik Anıtı’ kaideye yerleştirilen açıklamaya göre “Türk milletinin jandarma ve polisine” sevgisini göstermek amacıyla Kızılay meydanının merkezine yerleştirilmişti. Güçlü erkek bedenlerinin aryan bir temsiliyle bezeli anıt estetik, kurgu ve tasarımı açısından Kemalist iktidarın radikal milliyetçi modernleşme projesinin izlerini taşımaktaydı (Gulyan, 2021: 126). Ankara’da cereyan eden bütün bu Türklüğün şehri imar faaliyeti elbette Anadolu’ya da yayıldı.

Türk mimarisi tartışmaları bazı alanlarda spesifikleşerek, bir “Türk evi” tarifine girişmiş hatta bir Türk odası, Türk salonu” icat edilmesi gereği duyulmuştur. “Başka birçok milliyetçi gösteren gibi Türk evi de cumhuriyet döneminde iş başındadır. Bir terim olarak “Türk evi”, ahşap Osmanlı konutlarına referans verecek şekilde, Türk Ocakları çevrelerinde, 1928 dolaylarında, cemiyetin genel merkezinin inşası Ankara’da devam ederken dolaşıma girdi. Atatürk, 1930’da açılacak olan Türk Ocağı Binasına bir “Türk Odası” eklenmesini önerir. Bu fikri coşkuyla benimseyen [Arif Hikmet] Koyunoğlu, yöresel konutun iç mekânını Türklüğün bir göstergesi olarak kullanmak üzere harekete geçer. Bu haliyle “Türk Salonu” Osmanlı geçmişini bugünün Türklüğünü inşa etmek üzere sahipleniyor, yeni ulusun kolektif belleğinin kurulmasına katkı sağlıyordu” (Batuman, 26.09.2024). Yeni ulusun hafızasının oluşacağı mekânlar en küçük öğesine kadar hesaplanmalı ve her bir karesi yeni geçmiş tahayyülüne uymalıydı. Sadece söylem olarak kalacak bir Türklük inşası elbet yok olmaya mahkumdu. Lefebvre’e göre “gerçek olmak isteyen ve olduğunu söyleyen ama kendi mekânını üretemeyen bir ‘toplumsal varoluş’,

bir entite olarak, çok özel bir soyutlama türü olarak kalır” (Lefebvre, 2014: 81). Türk evi de tıpkı birçok başkaca mekân gibi salt bir biçim olarak değil, içinde yeniden kurulacak hafızanın bir formu olarak ortaya çıktı. Türk evi ve Türk Salonu, eski ahşap evin iç mekânını Türk olarak niteleyerek, eski ahşap evi “yeni” Türk halkı için yaratılmakta olan bir geçmişin hatırası içerisinde fiziksel olarak görselleştiren ilk örnek olmuştu (Bertram, 2012: 111).

Erken cumhuriyetin mekânsal üretimi, yeni modernist ulus devlet formuna uygun olarak kendini şehirlerdeki birçok yapıda göstermiş, kendi “ulusal” mimari biçimlerini başta Ankara olmak üzere diğer bütün kentlere taşımıştır. Mimari yapılar yeni ulus fikrinin birer sembol, simge ve hafıza anıtı olarak kent mekânına işlenmiş, Türklük inşasının şehirlerdeki nişaneleri halini almışlardır.

Sonuç

Görüldüğü üzere Osmanlı İmparatorluğundan sonra bir ulus devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti, ilk yıllarından itibaren ulusal sınırları içinde yeni siyasal biçimine uygun bir coğrafya ve vatandaş yaratmak için birçok pratik ve teorik faaliyet içine girmiştir. Birbirinden ayrı alanlarda sürdürülüp ulus inşa süreçlerine akan bütünlüklü bir politika kurumlar nezdinde koordineli olarak devam ettirilmiştir. Tarih ve hafızayı ele alan çalışmalar coğrafyadaki geçmişin neredeyse tamamını Türklük fikrine bağlamış, coğrafyayı isimlendiren, topografyayı işaretleyen yer adları Türkçeleştirilmiş, yerel hafızalar bu fikre hizmet etmesi için yeniden yazılmış ve bu uygulamaların mimari biçimleri oluşturulmuştur. Bütün bu faaliyet içinde eğitim kurumları seferber edilmiş, yeni ulusun kodlarını tanımlayan tezler üniversitelerden ilkokullara kadar işlenmeye başlanmıştır. Türkçe dil kurultayları ile Türk Dil Tezi milliyetçi bir bakışla oluşturulmuş, medeniyet dillerinin kaynağının Türkçe olduğu savını esas alan Güneş Dil Teorisi ileri sürülmüştür. Türk dil tezleri de tıpkı tarih tezleri gibi geniş bir politikanın içine dahil edilmiş, eğitimden sokağa yeni Türklük inşasının önemli bir parçası olarak ele alınmıştır. Tek parti döneminin kurumlarından olan Halkevleri ile dönemin müzik okulu Darül Elhan aracılığıyla kültür ve müzik faaliyetleri yeni Türklüğün inşasına katılırken radyolar bu çalışmaların yayılmasının birer aracına dönüşmüştür.

İktidarlar her ne kadar üretilen mekânın bütün anlamlarını belirleyemese de ideolojileri gereği ürettikleri ya da üzerinde egemenlik kurdukları mekânların yerlerini, faaliyetlerini ve kendi fikirlerine göre değerler skalasını belirler. “İdeolojiler falanca faaliyetin yerinin belirlenmesini buyururlar: filanca yer

kutsal olacaktır, şu diğeri değil. Tapınak, saray, kilise burada olacaktır, orada değil” (Lefebvre, 2014: 223-224). Ulus inşa süreçleri de yeni ideolojinin özellikle kent mekânı üzerinde mekân üretimi yoluyla kendini görünür kıldığı pratik sahalardan biridir. Erken Cumhuriyet Dönemi aynı zamanda ulus devletin işaretleriyle donatılmış kent mekânlarının üretimini milli bir mesele olarak ele aldı. Ankara merkezli ortaya çıkan milli mimari anlayışı bütün kentlere yayılmış ve modernist merkezi ulus devletin kentlerini inşaaya girişmiştir.

Bütün bu yeni ulus inşa pratikleri bir yandan ulus devletin istediği Türklüğü inşa ederken diğer taraftan müdahale ettiği coğrafyadaki farklı tarih, hafıza, dil ve kültür öğelerini zamanın gerisine itti. Öteki hafıza ve kültür ürünleri ya unutulmaya terk edildi ya da Türkçeleştirilip tarihi kökleri çarpıtıldı. Erken Cumhuriyetle çok yönlü bir şekilde başlayan ulus inşa süreci, yalnızca erken Cumhuriyet dönemine özgü bir yönelim olmamış, sonraki yıllarda da farklı biçimlerde varlığını sürdürmüştür. Tek parti yönetimi altında merkezîyetçi ve homojenleştirici bir anlayışla uygulanan uluslaştırma politikaları, çok partili sisteme geçişle birlikte farklı dinamiklere bürünse de temel yaklaşımlar açısından büyük ölçüde sürekliliğini korumuştur. Özellikle eğitim aracılığıyla resmî tarih anlatısının pekiştirilmesi, dil politikalarının sürekliliği ve kültürel alana yönelik müdahaleler, bu sürecin merkezi bir politika etrafında yürütülen yapısal bir dönüşüm programı niteliğinde olduğunu göstermektedir (Ersanlı, 2019: 56-58; Üstel, 1997: 112-115). Tarih yazımı, Türkçeyi bütün yaşama hâkim tek dil kılma politikaları ve mekânsal hafıza siyaseti gibi alanlarda devletin inşa ettiği ulusal kimlik anlatısı, yalnızca kurucu dönemin ideolojik bir çerçevesi olarak kalmamış, ilerleyen yıllarda da toplumsal kimliklerin şekillendirilmesinde belirleyici bir unsur olmaya devam etmiştir (Öktem, 2008: 221-25).

Ulus devlet inşa süreçlerinin doğası gereği, toplumsal homojenlik yaratma çabaları genellikle alternatif hafıza ve kimlikleri dışlamaya dayalı politikalarla şekillenmiştir (Smith, 2002: 77). Türkiye’de de erken Cumhuriyet döneminde uygulanan uluslaştırma pratikleri, modern ulus-devletin günümüze kadar uzanan temellerini oluşturmuş, fakat aynı zamanda toplumsal çeşitliliğin görünmez kılınmasını hedefleyen bir hafıza rejimini de beraberinde getirmiştir. Ancak tarihsel deneyimler göstermektedir ki, toplumsal farklılıkları göz ardı eden veya tek tipleştirici bir perspektifle şekillendirilen ulus inşa süreçleri uzun vadede çeşitli siyasal ve toplumsal gerilimleri besleyen bir unsur hâline gelmektedir. Türkiye bağlamında, erken Cumhuriyet döneminde uygulanan bu tür politikaların günümüzdeki

yansımaları, hafıza politikaları, kimlik tartışmaları ve dil politikaları üzerinden okunabilmektedir.

Sonnotlar

1- Bu makale Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji bölümünde devam eden “*Toplumsal Mücadelelerde Bellek Politikalarının Rolü; Diyarbakır’da 2000’ler Sonrası Mekân Bellek İlişkilerinin Dönüşümünün Sosyolojik Analizi*” isimli doktora tez çalışmamdan yararlanılarak yazılmıştır.

2- Dispozitif kavramı Michel Foucault tarafından birçok etkeni içeren bir düzeneği tarif etmek için kullanılmaktadır. Michel Foucault dispozitifi şu şekilde tanımlar: “Bu terimle yakalamaya çalıştığım şey, ilk olarak, söylemlerden, kurumlardan, mimari formlardan, düzenleyici kararlardan, yasalardan, idari tedbirlerden, bilimsel ifadelerden, felsefi, ahlaki ve filantropik önermelerden mürekkep, hayli heterojen bir kümedir- kısaca, söylenenler kadar söylenmeyenlerdir de... Dispozitifin kendisi bizatihi bu öğeler arasında kurulabilecek olan ağdır” Foucault M (1994). *Le jeu de Michel Foucault* » dans *Dits et écrits II*, Paris, Gallimard, 298-329.

3- Fuad Köprülü ile Zeki Velidi Togan, öne sürülen Türk Tarih Tezlerine karşı çıkmış ve bu çıkış gerekçelerini bilimsel metotlarla açıklamaya çalışmış fakat aşırı bir tepkiyle karşılaşmışlardır. Bkz. Ersanlı, Büşra, “Tarih Eğitiminde “Sen Kimsin?” Siyaseti Türkiye’den Orta Asya’ya”, *Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, (2019) – Ayrıca Bkz, Özkul Y E (2019). *Akademik Literatürde Türk Tarih Tezi Sorunsalı*. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 47.

4- Bu çalışmalardan biri de taşrada çıkarılan gazetelerden oluşmaktaydı. “Yeni toplumsal konfigürasyonda bir inşa ve ikna aracı” olarak kurgulanan yerel gazeteler “Cumhuriyet idaresinin amaçladığı toplumsal ve tarihsel bilincin inşa edilmesi ve toplumun geniş kesimlerine duyurulması sürecinde üstlendikleri rol” itibarıyla oldukça önemli bir araçtı. Bkz. Sarı E vd. (2022). *Osmanlı’dan Erken Cumhuriyet Dönemine Van Yerel Basınının Temelleri: 1858-1939*. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11 (4), 2093-2121.

Kaynakça

Agos (05/02/2016) *Yok Edilen Uygarlığın Kültür Envanteri Gün Yüzüne Çıktı*. Son erişim tarihi: 21/03/2025.

Akman Ş T (2011). *Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmî Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri*. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 45-62.

Alderman D H (2002). *Street Names as Memorial Arenas: The Reputational Politics of Commemorating Martin Luther King, Jr. in a Georgia County*. *Historical Geography*, 30, 99-120.

719 Uygur Y (2025). *Erken Cumhuriyet Döneminde Uluslaştırma Uygulamaları: Tarih, Hafıza, Dil, Adlandırma, Kültür ve Mimari*. *Mülkiye Dergisi*, 49(4), 698-722.

- Anderson B (1995). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Çev. İ Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları.
- Aslan Ş (2021). Coğrafi Yer-Mekân İsimlerinin Sosyolojik Dili: Kültürel Kırımın Etkisi. *BirGün Gazetesi*, 28 Temmuz. Son erişim tarihi, 26/03/2025.
- Aydın S (2008). Resmî Tarihin Temeli: Ulusal Tarih Yazımı ve Resmî Tarihte Mitlerin Kaynağı. *Resmî Tarih Tartışmaları*, 1, 15-40.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (1939). Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu. Arşiv No: 030.18.01.02/88.83.20.
- Batuman B (2024). New York'ta bir 'Türkevi'. *Duvar Gazetesi*, 26 Eylül. Son erişim tarihi: 07/10/2025.
- Bauman Z (1997). *Modernite ve Holocaust*. Çev. S Sertabipoğlu, İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Bauman Z (2003). *Modernlik ve Müphemlik*. Çev. İ Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bertram C (2012). *Türk Evini Hayal Etmek*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beşikçi İ (1986). *Türk Tarih Tezi ve Kürt Sorunu*. Stockholm: Dengê Komal Yayınları.
- Bourdieu P (2015). *Devlet Üzerine*. Çev. G Üstün, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozdoğan S (2012). *Modernizm ve Ulusun İnşası*. Çev. T Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Cantek F Ş (Der) (2017). *İcad Edilmiş Şehir: Ankara*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ceylan T E (2021). 1948: Mekân-Kırım Yoluyla Unutma Rejiminin Kuruluşu. *Filistin Araştırmaları Dergisi*, 9, 35-57.
- CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) (1935). *Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası*. Ankara: Ulus Basımevi.
- Connerton P (2012). *Modernite Nasıl Unutturur?*. Çev. K Kelebekoğlu, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Çağaptay S (2006). *Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çağlayan E (2014). *Cumhuriyet'in Diyarbakır'da Kimlik İnşası (1923-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çavuşoğlu E (2014). *Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Altıntaş P D (2022). Cumhuriyet Dönemi Modernleşme Sürecinde Türk Müziği Politikaları. *İdil*, 98, 67-82.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1916). İstanbul Vilayet Mektupçuluğu, Arşiv No: 000955.

Doğanoğlu M (2015). Türkiye’de 1930-1950 Arasında Ulus İnşası Aracı Olarak Belediyeler. [Basılmamış Doktora Tezi]. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Duman L (2016). *Hatay’daki Uluslaştırma Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Duru B (2017). Mustafa Kemal Döneminde Ankara’nın İmarı. İçinde: F Ş Cantek (der), *İcad Edilmiş Şehir: Ankara*, İstanbul: İletişim Yayınları, 107-124.

Ersanlı B (2019). *Tarih Eğitiminde ‘Sen kimsin?’ Siyaseti: Türkiye’den Orta Asya’ya*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Feyzi A (2015). Darü’l Elhan’a Ait Anadolu Halk Şarkıları Defterlerinde Erzurum Türküleri. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 85-102.

Gulyan H (2021). *Tarihsel, Soyut, Çelişkili: 1923’ten Günümüze Türkiye’de Kentsel Toplumsal Mekân*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Hürriyet (12/06/2018). Sorun çözüldü: İşte o ülkenin yeni ismi!. Son erişim tarihi, 03/10/2025.

İnan A (1969). *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnce Ş (2017). Cumhuriyet’in evi: Var mı, yok mu?. İçinde: F Ş Cantek (der), *İcad Edilmiş Şehir: Ankara*, İstanbul: İletişim Yayınları, 226-240.

Katoğlu M (1992). Yeni Tarih Anlayışı ve Türk Tarih Kurumu. *Türkiye Tarihi*, 4, 120-145. İstanbul: Cem Yayınları.

Kaya E E (2015). Erken Cumhuriyet Dönemi Ulus İnşa Sürecinde İrk ve İrkçilik (1923-1938). *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 3, 89-106.

Keyder Ç (1993). *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*. İstanbul: Metis Yayınları.

Lefebvre H (2014). *Mekânın Üretimi*, Çev. I Ergüden, İstanbul: Sel Yayınları

Maksudyan N (2005). *Türklüğü Ölçmek: Bilim Kurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin İrkçi Çehresi (1925-1939)*. İstanbul: Metis Yayınları.

Navaro Y (2015). *Kurmaca Mekân: Kuzey Kıbrıs’ın Duygu Coğrafyası*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Nişanyan S (2011). *Hayali Coğrafyalar: Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Değiştirilen Yer Adları*. İstanbul: TESEV Yayınları.

Nora P (2006). *Hafıza Mekânları*. Çev. M E Özcan, İstanbul: Dost Yayınları.

Öktem K (2008). The Nation’s Imprint: Demographic Engineering and The Change of Toponymes in Republican Turkey. *European Journal of Turkish Studies*, 7.

- Özhan H (2017). Türkçeleştirilen Kürtçe Şarkılar. Duvar Gazetesi, 2 Ağustos. Son erişim tarihi, 13.03.2025
- Özkul Y E (2019). Akademik Literatürde Türk Tarih Tezi Sorunsalı. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 125-140.
- Renan E (2016). *Ulus nedir?*. Çev. M Aydın, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Smith A D (1991). *National Identity*. London, Penguin Books.
- Tayanç M ve İnce A (2020). Türk Ulusal Kimliğinin İnşasında Güneş Dil Teorisinin Rolü ve Önemi, *İmgelem*, 6.
- Tekeli İ (1998). Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye’de Kent Planlaması. İçinde: S Bozdoğan ve R Kasaba (der), *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 136-152.
- Toprak Z (2012). *Darwin’den Dersim’e Cumhuriyet ve Antropoloji*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Tunçay M (1999). *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tunçel H (2000). Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 23-34.
- Türk Dili Tektik Cemiyeti Bülteni (1934). Sayı: 8, Ankara.
- Üngör U Ü (2016). *Modern Türkiye’nin İnşası: Zorunlu Göç ve Toplumsal Mühendislik (1913-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ünlü B (2014). Türklük Sözleşmesinin İmzalanışı (1915-1925). *Mülkiye Dergisi*, 38(3), 75-92.
- Üstel F (1997). *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeşilkaya N G (2003). *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yolalan N S ve Öztürk A Ç (2021). Kolektif Bellek Mekânı Olarak Meydanların Zihin Haritaları Üzerinden Analizi: Ankara Kızılay Meydanı. *Eksen Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2(2), 1-15.
- Yurdakul M E (1927). Türk Ocakları. *Hayat*, 1(2), 15-20.
- Yükselsin İ Y (2015). Bir ‘Kültürel Aracı’ Olarak Muzaffer Sarısözen ve Erken Cumhuriyet Döneminde ‘Türk Halk Müziği’nin Yeniden İnşasındaki Rolü. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 14, 55-72.